

572 gewijd zijn aan de oprichting van een alomtegenwoordige centrale macht tijdens het Oostenrijks tijdperk. Een specifieke studie over dit onderwerp is evenwel aangekondigd. De hervormers welke met de plaatselijke realiteiten geconfronteerd werden zoals G. de Feltz, die de telling van Limburg invoerde in 1776 volgens Luxemburgs model, reeds tien jaar oud, en werkte aan de zijde van Jacques le Clerc, rapporteur aan de Jointe voor Besturen in 1765 voor de Brabantse, Limburgse en Luxemburgse dossiers, zouden daar hun plaats vinden.

Als uitmuntend kenner van het *Ancien Régime*, speelt de auteur op uitstekende wijze met het bedrog van homonymies: de begrippen laat, ban, burgemeester of baljuw bijvoorbeeld omvatten plaatselijke betekenissen welke duidelijk gepreciseerd worden en soms zeer variabel zijn. Elke onderzoeker die geconfronteerd wordt met de werkelijkheden van de plaatselijke geschiedenis zal in deze definities een hulpmiddel vinden dat niet overbodig is.

Een waardevolle naamlijst sluit het werk af. Preciseren wij dat A. W. en Arnold-Wauthier-Jos. [de] Limpens in feite dezelfde ambtenaar aanduiden, van oorsprong van het gebied van Valkenburg, advocaat-fiscaal (1745-1750) en lid van de Geheime Raad (1750-1757), waarvan de rol te miskend blijft. Wat betreft de familie Bertholff de Belven, heren van Balen (468), zou er een familieband zijn met Beelen-Bertholff, kweekschool van hoge ambtenaren?

Het onderwerp van dit meesterlijk onderzoek vult een belangrijke lacune op in de kennis van het politiek en dagelijks sociaal leven van het merendeel van de bewoners van onze contreien die de plattelandsbevolking van het *Ancien Régime* was. De uitzonderlijke kwaliteit van de resultaten, gereconstrueerd in een levendige en kleurrijke stijl, maakt van dit werk, laureaat van de *Prix d'Histoire 1986* van het Gemeentekrediet, een onvermijdbare referentie voor het onderzoek inzake plaatselijke instellingen, hierin inbegrepen de andere provinciën van de oude Nederlanden.

C. de Moreau de Gerbehaye

E. Cockx-Indestege, W. Waterschoot, ed., met medewerking van M. de Schepper, e. a., *Uyt ionsten versaemt. Het landjuweel van 1561 te Antwerpen* (Brussel: Koninklijke Bibliotheek Albert I, 1994, 204 blz., ISBN 90 6637 057 2).

In september 1994 was er in de expositieruimte van de Koninklijke Bibliotheek Albert I te Brussel een heel bijzondere tentoonstelling te zien. Degenen die in die ene maand in de gelegenheid waren hem te bezoeken, zullen dat niet snel vergeten zijn. Maar gelukkig voor alle anderen is er nog de catalogus, die althans enigszins een indruk geeft van wat men toen heeft gemist. Onderwerp van de tentoonstelling was een verzameling documenten van het in 1561 te Antwerpen gehouden 'landjuweel': een rederijersfeest waaraan vijftien kamers uit Brabant deelgenomen hebben en dat bijna de hele maand augustus heeft geduurd, waarna er tot 7 september nog een zogenaamd 'haagspel' volgde van vier kleinere kamers. Aanleiding was de restauratie van deze 83 bladen met prachtig ingekleurde tekeningen, gedichten en liederen.

De catalogus biedt echter meer dan de beschrijving van het toen tentoongestelde. In een 35 pagina-lange inleiding behandelt Dirk Coigneau de rederijersbeweging in het algemeen en het Antwerpse landjuweel van 1561 in het bijzonder. Vervolgens bespreekt Marcus de Schepper de figuur van Edward van Even, de negentiende-eeuwse Leuvense archivaris die als eerste deze bundel documenten bestudeerde en editeerde, en doen Ann Peckstadt en Lieve Watteeuw verslag van de restauratie van de hier en daar flink beschadigde bladen. Het eigenlijke catalogus-gedeelte omvat 76 nummers. Eerst komen er zestien aanpalende stukken: twee bundels met archiefmateriaal, waaronder (nr. 16) de 'Originele Proces-verbalen' van het landjuweel van 1561, opgesteld door de toenmalige Antwerpse stadssecretaris Alexander Grapheus; acht

zestiende-eeuwse verzamelhandschriften met gedichten en spelen; en zes zestiende-eeuwse uitgaven van rederijkersteksten, waaronderde uitgave in 1562 bij Willem Silvius van de *Spelen van Sinne* van het Antwerpse landjuweel (nr. 15). Nummer 17 omvat dan, onderverdeeld in 58 items, dat waar het allemaal om begonnen is: de documenten van het landjuweel, ingeleid door een algemene beschrijving en identificatie van de handschriften, drukken, houtsneden en gravures. De afzonderlijke items bevatten: een materiële beschrijving; een inhoudelijke, vaak met nadere gegevens aangevulde, beschrijving; een literatuuropgave; en een, veelal in kleur gereproduceerde, afbeelding.

De bladen bevatten organisatorisch materiaal zoals richtlijnen voor de kostumering en uitnodigingskaarten; ingekleurde tekeningen van gildebroeders te paard met begeleidende gedichtjes in handschrift; eveneens ingekleurde houtsneden met de blazoenen van de verschillende deelnemende kamers en met rebusblazoenen, beide ditmaal met gedrukte gedichtjes; liederen, vaak in meerkleuren-druk en soms met muzieknotatie; en tenslotte een viertal latere, uit 1576-1577 daterende, teksten van de factor van de organiserende kamer De Violieren, Willem van Haecht. Als nr. 18 volgt dan nog een blazoën van een andere Antwerpse kamer, De Goubloeme. En als nr. 19 de editie door Van Even van 1861. Het geheel wordt afgesloten met een tabel van de watermerken, een opgave van de geciteerde literatuur, een lijst van afbeeldingen en een register van eigennamen, kamernamen en titels of incipits.

Al met al is het een prachtig boek geworden. Het vormt niet alleen een waardig eerbewijs aan de grootste rederijkersmanifestatie die ooit plaatsgevonden heeft, maar het is ook verplichte literatuur voor alle cultuur-, kunst- en literatuurhistorici die zich bezighouden met de zestiende eeuw.

De inleiding van Dirk Coigneau, kenner bij uitstek van de Zuid-Nederlandse rederijkersbeweging, biedt de lezer in beknopt bestek de meest *up to date* informatie over het verschijnsel rederijkerij: de kamers, de beoefende genres, de onderlinge wedstrijden. Zijn behandeling van het verschijnsel 'landjuweel' steekt door helderheid en inzichtelijkheid uit boven alles wat daar tot nu toe over geschreven is, en zijn beschrijving van het landjuweel en haagspel van 1561 zelf geeft een uniek beeld van alles wat er in die zomermaanden in Antwerpen zoal gebeurde. Tussen neus en lippen door wordt hier heel wat geleerdheid geboden die de niet-specialist niet zo gauw elders zal vinden. Bijvoorbeeld, dat de tweede landjuweel-cyclus, die liep van 1515-1561, beperkt was tot een selecte groep van Brabantse kamers, maar dat juist in 1561 het haagspel ook andere kamers de gelegenheid bood hun kunnen in Antwerpen te vertonen (21-22). En bijvoorbeeld, dat 'poëtijck' betekent: met gebruikmaking van klassieke-mythologische of bijbelse stof (36).

De catalogus zelf, verzorgd door Elly Cockx-Indestege en Wemer Waterschoot, ontleent zijn waarde aan de beschreven bladen van de 1561-bundel. De extra nummers boden op de tentoonstelling een aardige context aan het Antwerpse gebeuren en omdat ze daar geëxposeerd waren horen ze in de catalogus thuis, maar hun beschrijving biedt in de meeste gevallen weinig nieuws. Des te meer echter de verschillende *items* van catalogusnummer 17! In de uitgave van 1562 van de *Spelen van Sinne* door Willem Silvius zijn de meeste hier beschreven tekeningen, blazoenen en liederen niet opgenomen. Wel zijn ze indertijd door Van Even gepubliceerd, maar niet alleen zijn de toen gemaakte Hthografische afbeeldingen veel minder betrouwbaar dan de fotografische van nu, ook mist men daar de 'hertaling' in modern Nederlands van de gedichtjes bij de tekeningen en blazoenen, de verklaring van de rebussen, de vele literatuurhistorische toelichtingen, de identificaties van dichters, houtsnijders en graveurs, en de bespreking van het gebruikte typografische materiaal. Dat alles verdient alle lof.

Voor het langzamerhand weer oplevende onderzoek naar de zestiende-eeuwse rederijkersbeweging betekent de publicatie van deze catalogus zonder meer een aanwinst. Door de infor-

matieve — en zeer leesbare! — inleidingen en de verzorgde presentatie, waarbij vooral de kwaliteit van de afbeeldingen opvalt, zullen echter ook niet-specialisten veel genoeg aan deze uitgave kunnen beleven.

Marijke Spies

H. W. Blom, *Morality and causality in politics. The rise of naturalism in Dutch seventeenth-century political thought* (Dissertatie Universiteit Utrecht 1995; [S.l.: s. n., de auteur, Vijverweg 1, 3062 JN Rotterdam], 1995, 317 blz., ISBN 90 9007917 3).

In de 'Prolegomena' van zijn *De iure belli ac pacis* doet Grotius de trotse uitspraak dat het natuurrechtelijk fundament van zijn rechtsfilosofie dermate betrouwbaar is, dat zelfs wanneer wij zouden veronderstellen dat er geen God zou zijn ('etiamsi daremus, quod sine summo scelere dari nequit, non esse Deum'), heel dit fundament toch overeind zou blijven. Een halve eeuw later verklaarde Spinoza dat hij de menselijke passies als liefde, haat, woede, afgunst of medelijden met dezelfde koele en wetenschappelijke objectiviteit zou bestuderen als warmte, koude, of storm en onweer (211).

Met deze beide uitspraken is de intrige gegeven van Bloms erudiete studie van de zeventiende-eeuwse Nederlandse politieke filosofie. Blom wil in deze dissertatie zijn lezers tonen hoe in de zeventiende-eeuwse Republiek, vanaf Grotius, een op de theologie geïnspireerde politieke theorie gaandeweg vervuild werd voor een 'naturalistische', geseculariseerde politieke theorie die haar basis en fundering uitsluitend had in één of andere omschrijving van de menselijke natuur. Op overtuigende wijze verdedigt hij de stelling dat de Nederlandse politieke theorie hier een beslissende bijdrage leverde aan de geschiedenis van het politieke denken.

Niet alleen was de Republiek een anomalie in het zeventiende-eeuwse politieke Europa waardoor de theoretici van die eeuw zich voor een uitzonderlijke intellectuele uitdaging geplaast zagen. Kossmann wees hier reeds op in zijn befaamde, en door Blom ook veelvuldig geprezen *Politieke theorie in het zeventiende-eeuwse Nederland* van 1960. Maar bovendien aarzelde de Nederlandse politieke theorie niet gebruik te maken van de modernste filosofische hulpmiddelen, zoals het cartésianisme en Hobbes' wijsgerige antropologie. Welnu, dankzij deze beide factoren — aldus luidt de door Blom verdedigde these — vormde die zeventiende-eeuwse Nederlandse politieke filosofie de onmisbare brug tussen het politieke aristotelisme en het neo-stoïcisme van de zestiende eeuw enerzijds en de proto-sociologische politieke filosofie van de achttiende eeuw. Het waren Nederlandse politieke theoretici die het lange en moeilijke traject exploreerden tussen een Lipsius enerzijds en een Bernard de Mandeville (een geboren Rotterdammer, tenslotte!) en de Schotse Verlichting anderzijds. Kortom, zonder het in de Republiek ontwikkelde naturalisme (gedefinieerd op pagina 17), dat zijn uitgangspunt kiest bij de harde feiten omtrent de menselijke natuuren de menselijke samenleving, was de geschiedenis van de politieke theorie een wezenlijk andere geweest.

De belangrijkste kroongetuigen in Bloms betoog zijn achtereenvolgens Franco Burgersdijk (1590-1635), Lambert van Velthuysen (1622-1685), Pieter de la Court (1618-1685), Spinoza (1632-1677) en Willem van der Muelen (1659-1739). Blom besluit zijn uiteenzetting met een 'coda' over Simon van Slingelandts sterk aan Spinoza herinnerende kritiek op de bestuurlijke feilen van de Republiek en over het politieke spinozisme van François Hemsterhuis. De in dit boek afgelegde weg is, bijgevolg, in grote lijnen dezelfde die Kossmann reeds uitzette in zijn hierboven genoemde studie — zij het dat hier de accenten soms enigszins anders komen te liggen. Ulrich Huber, bijvoorbeeld, die in Kossmanns studie gepresenteerd werd als de uitein-